

**МАДАНИЙ ӨСҮМДҮКТӨРДҮ ӨСТҮРҮҮ АГРОТЕХНОЛОГИЯСЫН
ҮЙРӨНҮҮ (КЫЗЫЛЧАНЫН МИСАЛЫНДА)**

**ОБУЧЕНИЕ АГРОТЕХНОЛОГИИ ВЫРАЩИВАНИЯ КУЛЬТУРНЫХ
РАСТЕНИЙ (В ПРИМЕРАХ СВЕКЛА)**

**CULTIVATION OF AGRICULTURAL PLANTS
(IN BEETS PIMERS)**

к.с.-х.н.; Б.Ж. Жээнбекова ЖАГУ им Б.Осмонова
jeenbekova_2015@mail.ru tel: 0778 - 48 -66 – 71
Н.Тукуева – преподаватель, ЖАГУ им Б.Осмонова

Аннотация

Кийинки убактарда тамак – аш катары колдонулуучу маданий өсүмдүктөр жана алардын негизинде даярдалган азыктарды колдонууга кызыгуу арбын. Калктын маданий өсүмдүктөргө кызыгуунун себеби, аларды колдонууда кошумча терс таасир пайда кылбай, организмге жеңил таасир көрсөтүүчү биологиялык активдүү заттардын болушу, ошондой эле ууландыруучу заттын аздыгы. Демек, биз маданий өсүмдүктөрдү өстүрүү агротехнологиясын үйрөнүдө, экологиялык жактан таза, экономикалык жактан киреше келтире турган продукцияларды өндүрүп, жергиликтүү калкка жайылтуу.

Аннотация

В следующий раз, используется в качестве пищи и культурного обилия растений и использования продуктов, изготовленных на основе их интересов. Интерес к растениям и культурным причинам, без негативного влияния на использование таких дополнительных преимуществ, которые влияют на организм может легко быть биологически активных веществ, а также с низким содержанием токсичных ингредиентов. Значит, при обучении агротехнологии выращивания культурных растений, следует распространение народу производство экологически чистых продукции, приносящий прибыль экономике производства.

Annotation

The next time that is used as food and cultural abundance of plants and the use of products made on the basis of their interests. Interest in plants and cultural reasons, without adversely affecting the use of such additional advantages, which affect the body can easily be biologically active substances, as well as low-toxic ingredients. Mans the of agricultural technology in cultivation of domestic plants, production of environmentally clean, profitable from the economic side of production and population.

Кийинки мезгилдерде Кыргызстандын түшпүгүндө маданий өсүмдүктөрдү өстүрүү боюнча көп көңүл бурбай жатабыз. Бирок климаты айыл – чарбачылыктын көп

түрлөрүнө ылайыктуу. Демек, калктын бакубат турмуш куруусуна керектүү болгон табигый ресурстардын бардыгы бар.

Анда эмне үчүн Кыргызстанда жашаган калктын көпчүлүгүнүн бүгүнкү күндөгү экономикалык абалы табигый ресурстар берип турган мүмкүнчүлүктөргө карабастан төмөнкү деңгээлде?

Анткени базар экономикасынын шартында ийгиликке жетүүдөгү мүмкүнчүлүктөр аз болгондуктан. Бирок талыкпас эмгектин натыйжасында, ийгиликтерге жетүү ар бир инсандын эмгекчилдигинен жана аракетинен көз каранды. Демек, маданий өсүмдүктөрдү өстүрүү агротехнологиясын үйрөнүү, экологиялык жактан таза, экономикалык жактан эффективдүү, киреше алып келери бизге белгилүү. Ошол маданий өсүмдүктөрдүн бири болгон аш кызылчасынын өстүрүү агротехнологиясын үйрөнүү жөнүндө сөз козгомокчубуз.

Аш кызылчасы – бул кеңири жайылган, кайчылаш чаңдашкан, жашылча өсүмдүгү. Шакардуулар уруусуна кирет.

Кызылча эки жылдык өсүмдүк. Биринчи жылы жалбырактардын тоptomун (розеткасын) жана эттүү ширелүү тамыр жемишин, ал эми, экинчи жылы гүл сабакты түзүп, урук берет. Тамак-ашка тамыр жемиштери жана жаш өсүмдүктүн жалбырактары да колдонулат.

Биздин илимий ишибиздин максаты: Кызылчаны өстүрүү агротехнологиясын үйрөнүү болуп саналат. Кызылгатты өстүрүү агротехнологиясы боюнча илимий изилдөө жүргүзүлдү. Бул иштин жыйынтыгында, Кыргызстанда акыркы мезгилдерде кызылча өстүрүүгө кызыгуу арбын. Айта кетсек Чаткал, Ала – Бука, Базар-Коргон, Ноокен райондорунда кызылгаты өстүрүлүп кирешелүү базар экономикасына чыгарылууда. Акыркы убактарда фермер жетекчилери сапаттуу жана экономикалык жактан кирешелүү азыктарды өндүрүп, жергиликтүү калкка жайылтылууда. Ошондой эле тамак – аш азык катары пайдаланып базар экономикасына чыгаргандыгы, жогорку деңгээлде киреше алып келери да дайын болду. [3].

Кызылчаны өстүрүүдө көбүнчө дан, чанактуу өсүмдүктөрүнөн кийин өстүрсөк жакшы натыйжа берет. Жүгөрү, бадраң жана түп пияз, помидор, капуста, ж.б. Ал эми көп жылдык өсүмдүктөрүнөн кийин өстүрсөк, 3 жылдан кем эмес убакыт өткөндөн кийин гана кызылчаны ошол жерге кайрадан өстүрүүгө болот. Эгер эски орунга кайра тигүүгө эң ылайыктуу мөөнөт 4-5 жылдан кийин өстүрсөк жакшы түшүм берет. Которулуштуруп айдоону түзүүдө төмөнкү факторлорду эске алуу керек.

- ✓ тамыры кыскаболгон өсүмдүктөрдөн кийин,
- ✓ тамыры узун өсүмдүктөр же тескерисинче. Себеби бирдей илдеттер

жана зыянкечтер менен жабыркоочу өсүмдүктөрдөн кийин, илдеттерге чыдамдуу өсүмдүктөрдү отүргүзүү керек.

Жерди тандоо жана топурагын даярдоодо кызылча үчүн жакшы корголгон, терең иштетилген, борпон, абаны жакшы өткөргөн, отоо чөптөрү жок жерди тандап алуу керек. Кызылча үчүн бийик ачык энкейиш жерлер жарабайт, анткени андай жерлерде өсүмдүктөргө кар жетишсиз болгондуктан үшүп калышат жана жазында нымдуулуктун аздыгынан жапа чегишет. Андан тышкары шордуу жана өтө таштак жерлер да жарабайт. Кызылча өсө турган жерди күзүндө даярдай баштайт. Өзүнөн мурда тигилген өсүмдүктү жыйнагандан кийин, талааны сугаруу зарыл. Жер семирткичтерди чачып жана 25-28 см тереңдикке чейин айдаш керек.

Жер астындагы суулар 80-100 см денгээлден ашпаш керек. Кызылчаны дээрлик баардык топуракка өстүрсө болот. Бирок орточо чополуу же кумдуу топуракта өстүрүү эң ыңгайлуу. Чополуу же кумдуу жер кык же компост менен семиртилиши зарыл. Ал топурактын кычкылдуулугу 5,0 - 5,5 төмөн эмес жерлерде жакшы өсөт. Жерди даярдоодо оор, чополуу, сууну жакшы өткөрбөгөн топуракка, озондун жуулган куму менен органикалык жер семирткичтерди чачуу зарыл. Себеби кычкыл топуракты акиташгайт, бара-бара жер айдоо кыртышын тереңдигин жогорулатып, сөзсүз түрдө органикалык жер

семирткичтерди чачабыз. Органикалык жер семирткичтер үчүн чанактуу өсүмдүктөрдү колдонсок болот. Кызылчаны себүүдө жер кыртышы 6-8⁰С температурага чейин ысыганда сепсе болот. Зоналарга жана климаттык шарттарга жараша төмөнкү себүү мөөнөттө сунушталат. Себиле турган жерди күзүндө даярдап койсок жакшы болот. Ал үчүн 25 - 30 см тереңдикке чейин айдап, андан кийин топуракты кылдаттык менен иштетип, органикалык же минералдык жер семирткичтерди чачуу керек. Ал эми жерди жазгы иштетүүдө: даярдоо жумуштарын тигүүгө 10 күн калганга чейин даярдоо керек. Бирок талааны күзүндө айдоо- эң жакшы натыйжа берет [1].

Кызылчаны себүү мөөнөтү жазгы себүү өрөөн жерлерде 20-30-апрельден баштап июндун жарымына чейин. Ал эми тоолуу жерлерде 30-апрелден -15 мацйга чейин себилет. Жайкы кошумча себүү өрөөн жерлерде июлдун аягына чейин. Ал эми тоолуу жерлерде 15-июнга чейин эгүү сунушталат.

Кызылчаны өстүрүү агротехникалык эрежеси

Таблица 1.

Себүү мөөнөтү	Себүү схемасы, (см)	Үрөндүн тереңдиги (см)	Себүү нормасы, кг/га
Жазгы	50 x 8-10 см	2-4 см	10-11
	60 x 6-8 см		8 – 9
	70 x 6-8 см		6 - 8
Жайкы кайталап себүү	50 x 8-10 см	3 – 4 см	10-12
	60 x 6-8 см		9 – 10
	70 x 6-8 см		8 - 10
Кышкы себүү	50 x 8-10 см	4 – 5 см	10-11
	60 x 6-8 см		14 - 16
	70 x 6-8 см		

Жогорудагы 1 таблицада көрсөтүлгөндөй бул өсүмдүктүн уругун талаага көчүрүү убагы жазында жана жай, кыш мезгилдеринде жүргүзүлөт.

Жазгы себүүнүн нормасы 6-16 кг/га чейин. Бул өсүмдүктүн тыгыздыгы, коюлугуна жараша 200-400 миң даана/га.

Кышкы себүүдө сөзсүз түрдө кум, чиринди жана таарындылар менен калыңдыгы 5-10 см кылып, үрөндү жабуу керек (мульчировние).

Уругун канчалык эрте талаага сепсе, ошончолук жакшы болот (себеби сортторуна да тиешелүү). Топуракты бардык айдап эгилүүчү эгиндерге окшоп эле даярдайт: жер айдалат, малаланат. Себүү схемасы боюнча 50-8-10 см, ал эми үрөн 2-4см тереңдикте себилет. Себүү нормасы боюнча 10-11 кг керектелет [3].

Өсүмдүктү багуу:

- өнүмдөр чыкканга чейин жердин каткалаңы менен күрөшүү;
- катар аралыктарды суюлтуу;
- отоо чөптөрдөн арылтуу;
- кошумча азыктандыруу;
- илдеттерге жана зыянкечтерге каршы күрөшү.

Топурактын каткалаңы менен күрөшүү : көп учурда өзгөчө чополуу, оор топурактарда, жамгырдан кийин топуракта каткалаң пайда болуп, өсүмдүктүн өнүп чыгышына тоскоол болот. мындай учурда мала менен малалоо керек.

Жумшартуу: өнүмдөр чыккандан кийин отоо менен бирге жумшартуу да өткөрүлөт. Кылчаны бир нече жолу отош керек. отоо чөптөргө каршы гербициддерди колдонсо болот.

Суюлтуу: өсүмдүк тыгыз коюу себилип калса, аны суюлтуш керек. Кызылчаны 2-3 чыныгы жалбырагы пайда болгондо суюлтса болот. ал үчүн тигүү схемасы жана өсүмдүктүн сортуна жараша бир жөөктөгү өсүмдүктөрдүн аралыгына 6-12 см калтырса

болот. Бирок айдоону өтө суюлтуунун кажети жок, анткени андай учурларда тамыр азыгы чоңоюп, формасы бузулуп, даамы начарлап калышы мүмкүн.

Жер семирткичтер- жогорку түшүм алууда негизги ролду ойнойт. Арык жерден жогорку түшүм алуу мүмкүн эмес. Ошондуктан органикалык жер семирткичтерди күзүндө негизги айдоо учурунда кызылчадан мурда тигилген өсүмдүктүн астында чачат. Кыкты чачуу нормасы 20-40, биогумусту -10-15, компостту -15-20 т\га чейин колдонулат [2].

Сугаруу кызылча нымдуулукту жакшы көрөт. Өзгөчө уруктар өнүп, жалбырактар жана тамыр азыктары пайда болуп жаткан фазаларында сууну өтө көп талап кылат. Бул учурда топурактын нымдуулугу 75-80 ды түзүшү керек.

Вегетация учурунда кызылча бир нече жолу сугарылышы керек.

Биринчи сугатты өнөмдөрдү суюлткандан кийин жүргүзүлсө. Кийинки сугаттар аба – ырайынын жана жердин шартына жараша жүргүзүлөт.

Сугат нормалары топурактын түрүнө, структурасына жана өстүрүү зонасына жараша болот. Сугат нормасы чополуу топурактарда 1 га жерде 400, ал эми кумдук жерде 600 куб метрди түзөт. Сугаруунун саны жердин жана аба-ырайынын шартына жараша болот. кызылч ысык жерлерде 5-6 жолу, тоолуу жерлерде 2-3 жолу сугарылат.

Түшүмдү жыйноонун өзгөчөлүгү кызылчанын тамыр азыгын терүү маанилүү. Сентябрьдын башынан октябрдын аягына чейин жыйнай берсе болот. Алынган эски жалбырактарды тазалап, талаадан чыгарып өртөп ташпоону сунушгайбыз. Анткени эски жалбыракта илдет оорулар, зыянкечтин тукумдар сакталат. Кызылчанын зыянкечтери- желе кенеси, үкүчөлөр кызылча чымындары жана башкаларды айтууга болот.

Күрөшүү чаралары.

- агротехниканы жана которулуштуруп айдоону сактоо;
- кызылчаны жакшы шамалдатылган жана жарык участкаларга өстүрүү, калың жерлерин суюлтуу;
- азот жер семирткичтердин жогору дозада колдонуудан баш тартуу.

Пестицид жана биопрепаратты колдонуп, илдеттерге жана зыянкечтерге каршы күрөшүүдө белгиленген регламенттерди так колдонуу зарыл.

Жыйынтыктоо иретинде кызылчаны өстүрүү менен жергиликтүү базар экономикасын көтөрү жана кошумча киреше табууга өбөлгө түзүлөт демекчимин. Азыркы убакта Кыргызстанда жер тилкелерин иштетүү эми гана жолго коюлууда.

Кыргыз калкы бакубат жашоосу үчүн маданий өсүмдүктөрүн өстүрүү экономиканын өнүгүсүнө да чоң салым кошот. [1].

Колдонулган адабияттар

1. Практикалык кеңештер: Аш кызылчасы Жалал-Абад 2018-ж.
2. “Окутуу, кеңеш берүү жана инновациялык борбору” коомдук фонду “Аш кызылчасы” Бишкек, 2004-ж
3. Агробизнестин атаандаштыкка жөндөмдүүлүк борбору. Экологиялык таза жашылча өстүрүү “Аш кызылчасы” Бишкек, 2015-ж

